

УДК 808.3-55.01:800.2/24

К. А. Качайло

ОСОБЛИВОСТІ СТРУКТУРИ І СЕМАНТИКИ НАЗВ ПРЕДМЕТІВ (КОНФІКСАЛЬНІ ІМЕННИКИ НА -ОК)

Качайло К. А. Особливості структури і семантики назв предметів (конфіксальні іменники на -ок)

У статті досліджено в діяхронічному аспекті особливості словотвірної структури і семантики іменникових конфіксальних дериватів на -ок – назв предметів, що зафіксовані в середньо- та новоукраїнській мові. У творенні таких похідних слів бере участь сімнадцять конфіксальних морфем із постпозитивною частиною -ок. З огляду на це виклад матеріалу здійснено в напрямку до зменшення продуктивності словотвірних типів.

Ключові слова: конфіксація, конфікс, конфіксальний дериват.

Качайло К. А. Особенности структуры и семантики названий предметов (конфиксальные существительные на -ок).

В статье исследованы в диахроническом аспекте особенности словообразовательной структуры и семантики именных конфиксальных дериватов на -ок – названий предметов, которые зафиксированы в средне- и новоукраинском языке. В образовании таких производных слов берет участие семнадцать конфиксальных морфем с постпозитивной частью -ок. С учетом этого изложение материала осуществлено в направлении к уменьшению продуктивности словообразовательных типов.

Ключевые слова: конфикация, конфикс, конфиксальный дериват.

Kachaylo K.A. Features of structure and semantics of the names of subjects (confixal nouns with -ок).

The article deals with the features of word formation structure and semantics of nominal confixal derivatives with -ок - names of subjects in diachronical aspect, which are fixed in middle and new Ukrainian language. Seventeen confixal morphemes with postposition part -ок takes part in formation of such derivative words. In view of it the statement of a material is carried out in a direction to reduction of efficiency word formation types.

Key words: confixation, confix, confixal derivative.

Українські мовознавці приділяли значну увагу дослідженню словотвірної структури та семантики іменника як у діахронічному, так і синхронічному аспектах. До питань словотворення цієї частини мови зверталися П. Білоусенко, В. Горпинич, Є. Карпіловська, Н. Клименко, І. Ковалик, М. Плющ та інші. Однак конфіксальні іменники на -ок ще повністю не досліджені, що визначає актуальність цієї роботи.

Мета статті: вивчити в діахронічному аспекті особливості структури і семантики назв предметів у межах конфіксальних іменників на -ок, оскільки порівняно з давньоруськоукраїнським періодом, у XIV-XXI століттях спостерігається збільшення назв *предметів*, що утворюються за допомогою конфіксів із постпозитивною частиною -ок.

За даними фактичного матеріалу, найбільшу кількість складає лексико-словотвірна група найменувань предметів, які лише за деякими ознаками подібні до названих твірною іменниковою основою або не повністю є тим, що названо мотивувальним словом. У творенні назв предметів бере участь більше п'ятнадцяти конфіксальних морфем на -ок, тому подальший виклад матеріалу здійснено в напрямку до зменшення продуктивності словотвірних типів.

Конфікс пол(полу)-...-ок. Найменування *предметів*, до формальної структури яких входить конфікс *пів-/пол(ь)-/(полу)-...-ок(ь)*, поділяються на дві великих групи:

1. Перші номени *предметів*, які є наполовину меншими від тих, що названі твірною основою, фіксуються в обстежених пам'ятках XVI століття: *полмисковъ* (1575 АрхЮЗР 1/І 54) “глибока глиняна тарілка, яка за місткістю відповідає половині миски”, *полумисок* (СУМ VII 101) “різновид столового посуду, що має вигляд неглибокої миски або глибокої тарілки”, “неглибока миска” (2000 СЗГ II 68); *полбочокъ*, *полубочокъ* (XVI ІКІС) “де-

рев'яна посудина з дощок, скріплених кільцями, місткість якої складає 10-15 відер”, *полубичок* (2003 УГР 685) “діжка, кадіб”, *полібочок* (1909 Д 232), *полібічок* (1909 Дубр 155) “діжка, наполовину менша за звичайну”; *полуборт* (XVI ІКІС) “невелика колода для бджіл” (*борт* “дерево з вуликом, колода для бджіл”); *полбарилок* (XVI ІКІС) “дерев'яна посудина, зроблена з дощок, обхвачених кільцями” (*барило* “бочка”), *півбарилок* (1926 ПУРС 161) “те саме”; *полукішок* (1886 Ж 693) “плетений кузок” (*кош* “вид плетеної корзини для ручної поклажі”), *полупішок* (1984 О II 108) “кіш на возі, плетений кусок воза); *піўтопорок* (1900 ДолГов 114) “знаряддя праці менше від сокири, має дві заточені сторони”; *піўскринок* (1900 ДолГов 114) “шухляда у скрині на всю ширину верхньої частини”.

У середньоукраїнських джерелах віднаходимо поодинокі назви *транспорт* та його елементів: *полукомажок* (1552 Торг 81) “річкове судно вантажопідйомністю близько 5 лаштів” (*комага* “найпоширеніший тип сплавного судна без щогл, прямокутної форми, вантажопідйомністю близько 10 лаштів /лашт — міра ваги на річковому транспорті, 1 лашт = 120 пудів”); *полудрабок* (1882 ФП 200; 2000 ГГ 323) “бік вазового ящика, утворений за допомогою поздовжніх і поперечних жердин на зразок драбини” (*драба* “великий решітчастий віз для перевозки сіна”) або “одна з двох бічних ліскоподібних частин коробка воза” (2004 Матіїв 28), “частина воза, що має вигляд ящика” (1960 СПГ 78); *полугарбок* (1960 СПГ 78) “віз, яким возять сіно, снопи, менший за гарбу” (*гарба* “віз для перевезення містких матеріалів”); *полутрямок* (1990 ТЛП 121) “поперечна переводина” (*трям* “балка, перекладина”).

Наявні з цією морфемою й деякі назви *одиниць та предметів вимірювання*: *полумєрок* (1489 ССУМ II 187) “міра місткості рідких та сипучих тіл” (*мєра* “предмет, яким щось наміряють; мірка”), *полумирок* (1653 АрхЮЗР 1/XI 453), *полумярок* (1665 АрхЮЗР 1/VI 477); *полукварток* (XVI ІКІС) “посудина для пиття, що за місткістю дорівнює половині кварти” (*кварта* “міра рідини, восьма або десята частина відра”); *полукуфок* (XVI ІКІС) “міра рідини в 15 кварт” (*куфа* “чан, бочка місткістю в 30 кварт”); *півсоток* (1886 Ж 636) “половина сотні” (*сотня* “певна кількість чогось, що дорівнює числу сто”); *полумацьок* (1886 Ж 693; СУМ VII 101; 1984 О II 108) “міра ваги сипучих тіл у 25 кг або дерев'яний посуд місткістю в 25 кг” (*маца* “міра ваги зернових, що дорівнює 50 кг”); *полусеток* (1886 Ж 694) “одиниця вимірювання полотна в 50 аршинів” (*сет* “одиниця вимірювання полотна в 100 аршинів”); *півлатерок* (1984 О II 64) “одиниця виміру дров в 1-2 кубометри” (*латер* “одиниця виміру дров у 2-4 кубометри”).

В обстежених джерелах зафіксовані найменування *грошових одиниць*, які за вартістю вдвічі менші від тих, що названі твірною основою: *полугрошок* (1494 Торг 38) “грошова одиниця, яка за вартістю дорівнює половині гроша” (*грош* “срібна грошова одиниця”); *польгрошок* (1582 АрхЮЗР 1/I 155) “те ж саме”; *полталярок* (XVI ІКІС) “старовинна польсько-литовська

монета вартістю у 65 копійок срібла або 1 гульден” (*таляр* “монета у 2 гульдени”), а також інші похідні: *півскирток* (1886 Ж 636) “скирта, удвічі менша за звичайну”; *полустіжок* (1893 УмСп 989) “половина стогу”; *півдудок* (ЛексФр 166) “музичний інструмент, сопілка”; *пійкопок* (1912 Бат 284) “30 снопів скошеного або зжатоного хліба, складених колоссям усередину й прикритих одним снопом зверху” — *полукопокъ* (1886 Ж 693) (*копа* — “60 снопів, складених у такий же спосіб”); *півпляшок* (1918 ІвШ 48) “посудина місткістю в половину пляшки” (*пляха* “сулія, велика посудина”).

2. У XVI столітті з конфіксом *пів-/пол(ь)-/(полу-)-...-ок(ь)* вперше зафіксовані найменування предметів, які є подібними до тих, що названі відповідною основою: на позначення одягу та його деталей виступають нечисленні іменники, а саме: *полуботокъ* (XVI ІКІС) “взуття, у множині чоботи з короткими халявами” (*ботъ* “чобіт з високими халявами”); *пу(л)чамаро(к)* (1650 ДМ 194) “короткий хутряний чоловічий одяг” (*чама-ра* “верхній чоловічий одяг типу кожуха”); *півчобіток* (СУМ VI 390) “те саме, що півчобітки – жіночі чоботи з короткими халявами”; *полуботки*), а також інші деривати: *полутабинокъ* (1861 Закр 468), *полутабенокъ* (1893 УмСп 1012) “старовинна гладенька шовкова тканина” (*табинъ* “вид тканини”); *півшкурок* (СУМ VI 390) “шкура молодого бичка, яка за розмірами дорівнює половині шкіри дорослої тварини”; *пувшорок* (2000 СЗГ II 98) “спеціально пошитий ошийник, у якого один ремінь проходить під передніми лапами собаки” (*шори* або *шора* (гуц.) “ремінна упряж”), пор. *півшорок* (2004 Матіїв 48) “поперечний ремінь, що йде через хребет коня від посторонки до посторонки”.

Конфікс о-...-ок. З кінця XVI століття обстежені джерела засвідчують назви предметів побуту, інструментів та їх частин, які прилягають впритул до того, що позначено твірним словом: *адверками* (1564 Карт-Тимч) “боковий або верхній брус рами дверей” (пізніше це похідне почало співвідноситися із префіксальним іменником *одвір*); *окрайок* (1886 Ж 565) “край дошки або кінець ниви, де розвертаються з плугом та бороною”, *осередок* (2000 ГГ 313) “матеріал для клепки”; *ошийок* (1886 Ж 589) “комір, частина одягу, що обрамляє шию; нашійник”; *огузок* 1976 БукГов 6 89) “мішок, до половини наповнений чимось; клунок, який звисає з плеча до рівня задньої частини тіла людини — біля *гузи*”; *оденок* (Гр III 38) “підстилка під кладками снопів, сіна”, “стіжок сіна; спеціальна підстилка (з соломи, хмизу) під великими кладками снопів, сіна; нижня дошка у возі” (2004 Матіїв 44; 2005 СБГ 361); *обніжок* “перекладина між ніжками (стола, стільця)” (УРС 1926 501); *обрамок* (СУМ V 562) “те, чим обрамляється щонебудь, рамка” (можлива мотивація дієсловом *обрамляти*, у такому разі це суфіксальний іменник); *опалок* (1990 Зел 26) “сітчаста торба для годування коней, яка прилаштовується до палиці”; *обічок* (1984 АУМ I 76) “обичайка, обід у ситі” (очевидно, від *бік* “певна сторона чогось”), *обальок* (2000 СЗГ II 3) “балка у перекритті хати, до якої кріпляться дошки стелі” від *балка*

“певним чином оброблена дошка”; *одвірок* (2000 ГГ 312) “брус дверної скриньки”; *обполок* (2002 СУСГ 146) “крайня дошка з розпиляної вздовж зовнішньої частини колоди”; *обишарок* (2005 СБГ 359) “спеціальний інструмент для округлення заліза”; *окулок* (2005 СБГ 365) “конфорка” (кулка “чавунні кільця закривати отвори на плиті”).

Помітну групу складають найменування *предметів, які неповною мірою виявляють ознаки того, що названо твірною іменниковою основою*: *очіпок* (1860 Б-Н 268) “один із видів важкого чепця одружених жінок або вдів, який покривають, як правило, наміткою (грубою тканиною, схожою з покриттям монашок)”; *опаленок* (1886 Ж 570) “невеликий корж”, пор. *палениця*; *облавок* (Гр III 13; СУМ V 517) “борт корабля” (*лава* “вузький місток, колода, перекинута через воду для переходу”); *оскирдок* (Гр III 68) “маленька скирда”; *опасок* (Гр III 56) “ремін для носіння бандури через плече”, “пояс (чоловічий)” (УРС 1926 513; СУМ V 703), “мотузка, яку пришивають до спідниці і якою спідниця утримується на тілі” (2004 Матіїв 38); *опупок* (УРС 1926 516) “зав’язь плода”, пор. *пуп’янок*; *ошкварок* (1958-1960 ЛАЗ 169) “один із підсмажених шматочків сала невеликого розміру” (*шквара* “спека або шкварка”); *окіпок* (СУМ V 663) “невелика копа; полукіпок”; *опліток* (СУМ V 710) “ліса, тин”; *ошкалок* (2004 Бевка 96) “невелика тріска, скіпка” (*шкалка* “скалка, тріска, скабка”); *окрушок* (2005 СБГ 365) “залишок нарізаного скибками хліба, крихти”, “перша відрізнана від паланиці скибка” (2000 СЗГ II 12); *оринок* (2005 СБГ 368) “дитячий горщик” (очевидно, від *ринка* “невеликий глиняний горщик”).

Конфікс під-...-ок. З середньоукраїнського періоду засвідчені назви *предметів, які призначені бути нижче, серед або в тому, на що вказує твірна іменникова основа*, наприклад: *подножокъ* (XVI-п.п.XVII ІКІС) “жердка ткацького верстату, яку слід натискати ногою, щоб розтягти нитченицею нитки основи”; *подпрасокъ* (XVI-п.п.XVII ІКІС) “пристрій, на який ставлять праску під час прасування”; *підситок* (1882 ФП 196) “посуд під решетом при якійсь роботі”; *підскиринок* (1886 Ж 49) “нижня частина скрині зі спеціальною шухлядкою”; *під’усокъ* (1860 Б-Н 89), *підісок* (1893 УмСп 588) / *під’ісок* (1952 Мельн 89) “залізна штаба під дерев’яною віссю (у возі)”, *підісок* (2005 СБГ 418) “кочерга або залізний гачок у вигляді кочерги” та *підосок*, *пудусок* (2004 Матіїв 28) “залізна пластинчаста скобка, яка підбивається на дерев’яну вісь, де обертається колесо, щоб запобігти зносові осі”; *підмушок* (Гр III 172) “основа будівлі, споруди”, у переносному значенні “те, що становить основу, початок чого-небудь” або “основа будови, споруди, зроблена з каменю, цегли, бетону і т. ін.; фундамент, підвалини” (СУМ VI 460); *підсошок* (Гр III 180) “підпора тину або огорожі” (*соха* “роздвоєна на одному кінці палиця”); *підкольніок* (1912 Верх 246) “те, що прилаштоване в колінній впадині (у медицині — валок) або сама колінна впадина”; *підчопок* (1984 О II 72) “дерево під чопами, що над ним ходить вал (у млині)” (*чоп* “зубець колеса машини”); *підгрифок* (1971 СМТ 76) “деталь струнних ін-

струментів, до якої прикріплюються нижні кінці струн”; *підголовок* (2005 СГГ 139) “те, що під головою (подушка або підкладка)”.

За допомогою конфікса *під-...-ок* утворюються й найменування *предметів домашнього вжитку, побутових пристроїв та їх деталей*, які лише за деякими ознаками подібні до тих, що названі твірною іменниковою основою: *підмашинок* (1874 Левч 70) “вітряний млин з елементами механізації”; *підрешіток* (1874 Левч 177) “різновид густого решета”; *підкульок* (1886 Ж 643) “малий куль, як правило, в половину менший за звичайний”; *підситокъ* (1902 Вас 32) “сито, що за розмірами є меншим від звичайного і вміщує приблизно половину мірки”; *підбурок* (Гр III 160, 2004 Матіїв 55) “залізний гак із довгою дерев’яною ручкою для витягання з води великої риби, найчастіше сома”; *підсумок* (1927 ПТ 217) “невелика шкіряна сумка, яку носять на поясі”, *пудсумок* (2000 СЗГ II 103) “невелика сумка для мисливських патронів”; *підрамок* (СУМ VI 489) “рамка, на яку натягується полотно для малювання картини”.

Конфікс *при-...-ок*. Найменування *предметів* фіксуються з XVIII століття. Значення колишнього прийменника *при* зумовило розгалуженість семантики таких номенів: 1) “предмет, розташований біля того, що назване мотивувальним словом”; 2) “предмет, менший порівняно з тими, які позначені вивідним словом”.

Перша група дериватів із лексико-словотвірним значенням “*предмет, розташований біля того, що назване мотивувальним словом*”, почала своє становлення у XVI столітті й остаточно сформувалася в сучасній мові. Наприклад, *предмети домашнього вжитку* позначені такими дериватами: *прилавокъ* (1776 ДНМ 211) “частина нерухомої лави в українській хаті під стіною від дверей до кутка”, *прилавок* (СУМ VII 653) “спеціальний стіл для торгівлі в крамниці, буфеті, на базарі і т. ін.”; *прискринокъ* (1860 Б-Н 300) “маленький ящикок у верхній частині скрині на боковій стінці, призначений для зберігання дрібних речей або коштовностей”, *прискрин’ок* (Козачук 1991, 121), *прискринок* (2000 СЗГ II 89) “невелика шухляда у скрині для одягу”; *призадок* (1879 Павл 889) “поличка для діжки з водою або квасом, яка розташована в задній частині воза”; *приголовок* (1886 Ж 742) “пелюшка під голову”, “колода, при якій вогонь кладуть” (2000 ГГ 327); *прирамок* (1886 Ж 755) “деталь рами вікна, яка вставляється в раму — закладну, глуху, замуровану”.

З другої половини XIV століття натрапляємо на поодинокі назви *елементів одягу*: *приполокъ* (1377 ЛЛ 64) “частина одягу, пола”; *пристинок* (1879 Павл 906) “частина одягу, що прикриває спину”.

У XVI столітті з’являються перші номени *інструментів та їх деталей*, а саме: *притрубокъ* (1582 АрхЮЗР 6/1 122) “коротка трубка, що служить відводом від основної труби”; *притрубок* (1893 УмСп 1030) “бокова частина труби (музичного інструмента)”; *присішок* (1931 ВТ 69) “підпорка, стовпчик” (*соха* “роздвоєна на одному кінці палиця”); *прикубокъ* (1879

Павл 893) “невеликий перегонний куб у виноробстві, що знаходиться між кубом і холодильником”; *приструнок* (УРС 1926 640; СУМ VII 47) “коротка струна на бандурі або кобзі”, а також знаходимо назви *деталей сільськогосподарського транспорту*: *приколибок* (1984 О II 139) “дошки спереду колиби для захисту від вітру” (*колиба* “спеціальний віз, пристосований для кочового життя” або “вівчарська хата на полонинах”); *прикозьолок* (1984 ДзПА 82) “деталь, розташована біля невеликої крокви, якою накривається верх солом’яної покрівлі” (*козел, козьол* “з’єднані в горішній частині під кутом два дрючки, якими укріплюють, притискають верх солом’яної покрівлі”); *приботок* (1993 Ліпкевич 132) “верхня частина боті, до якої кріпляться бортові дошки” (*ботя* “дрючок”, *бот* “судно”).

Початок формування другої нечисельної групи найменувань із лексико-словотвірною семантикою “*предмет, менший порівняно з тими, які позначені вивідним словом*” припадає на XVII століття. Сюди відносимо назви *предметів домашнього вжитку*: *прикадок* (УРС 1926 628) “невелика бочка” (*када* “бочка для вина”), а також найменування *кінської упряжі, одягу та їх частин*: *приуздок* (1886 Ж 762) “деталь кінської упряжі, яка надягається на голову коневі” (*узда* “вуздечка”); *приплаток* (1958-1960 ЛАЗ 57) “жіночий фартух або шматок тканини, з якого шитимуть фартух” (*плат* “великий шматок тканини”).

Конфікс за-...-ок. Номен *предметів, що знаходяться позаду того, що названо мотивувальним словом*, датовані другою половиною XVI століття. Наприклад, назви *предметів побуту*: *заголовокъ* (1575 АО 55), *загововок* (2002 СУСГ 80) “подушка”; *затылокъ* (1606 КартТимч) “задня частина чи сторона чогось”, *затилок* (1990 Сизько 35) “дерев’яна планка з дірками на краях, яка надягалася ззаду й спереду дерев’яного воза на полудрабки” або “тупе ребро леза ножа” (2000 СЗГ I 178); *загривокъ* (1855 СМН 124) “хліб, який виріс на ниві полоскою вище від іншого”, *завісок* (Гр II 19) “залізний брусок у возі, прибитий за віссю для того, щоби колесо не терло плеча, на якому стоїть ящик воза”; *загвіздок* (Гр II 26) “кілочок або цвях, який заважає кінцю палиці пройти назад з отвору”; *заріжок* (Гр II 89) “останній кусок шкіри, що знаходиться перед рогами”; *заглемездок* (УРС 1926 244) “предмет, який зроблено неохайно” (діал. *глемезд* “щось негарне, неохайне”); *заденок* (1952 Мельн 79; 2005 СБГ 121) “задня сторона ящика на возі” та “верхнє дно бочки” (2000 ГГ 277); *закрилок* (1971 И 235) “спеціальний пристрій у літака, що знаходиться позаду крила”; *зачілок* (2000 СЗГ I 180) “причілок хати”; *запічок* (2005 СГГ) “лежанка на печі чи біля печі”; *застілок* (2005 СГГ 64) “ліжечко поза столом”.

З XVIII століття нечисленні похідні виступають найменуваннями *елементів одягу*: *запоясокъ* (XVIII КартТимч) “фартух”; *заколінок* (1886 Ж 250) “спеціальний предмет, який прилаштовують за коліном (у медицині валок)”; *засобок* (Гр II 99) “задня частина сорочки або зборки на спині кожуха вверх від талії” (утворене від зворотного займенника *себе* в орудному

відмінку: *за собою*); *зарукавок* (1928 Елек 62) “злучник, муфта, рукав”, “манжета” (СУМ III 297).

Конфікс на-...-ок. У середньоукраїнській мові з’являються найменування предметів, які в просторі розташовуються зверху по відношенню до того, що названо твірною основою. Серед іменників з формантом *на-...-ок* виокремлюємо, наприклад: *напестування* для різних частин людського тіла, елементи одягу: *наперстокъ* (сер.XVII СлЛекс 471; СУМ V 141) “металевий ковпачок, що надягається на палець для зручності пересування голки під час шиття”, “деталь кісся, ціпа” (2005 СГГ 111); *наголовок* (1886 Ж 471) “ковпак капелюха або дитячий чепчик”, “головний убір” (2005 СГГ 109) та “дитячий чепчик” (2005 СБГ 308); *напалок* (Гр II 506) “палець печатки, перев’язка на хворому пальці або те ж, що й наперсток”, *напальок* (1909 Д 170), *напалок* (1984 ДзПА 137) “перстень”; *нап’яток* (1958 Дз 135) “задня тверда частина взуття, що охоплює п’яту”; *надолок* (1930 Із 426) “подол, низ у платті”, *надоуок* (1894 ГовЗам 196) “частина, пришита до сорочки низом”; *наполокъ* (1879 Павл 528) “частина одягу, яка пришивається до поли або оздоблення”.

За даними фактичного матеріалу, наявні слова, що називають частини кінської упряжі: *набідрок* (1893 УмСп 1089) “хомут, ремінці біля хомути” (*бедро* “стегно”); *набородок* (1984 О I 461) “ремінць вуздечки під шиєю”; а також назви типу: *нагробокъ* (1622 КартТимч) “надмогильний пам’ятник або камінь”; *накоренок* (1886 Ж 480) “відросток на корені”, “нижня, коротка частина стовбура, спиляного чи зрубаного при корені дерева” (2004 Матіїв 19); *надз(ьо)бок* або *надзюбок* (1927 ПТ 205) “наріст на дзьобові в індика”; *насідок* (2005 СБГ 321) “покладені під квочку яйця для виведення курчат” від *сідало* чи *сідак* “місце для сидіння”.

Фіксуються найменування *сільськогосподарського реманенту*: *навилок* (Гр II 469; СУМ V 31) “кількість сіна, яку піднято на вилах”, *навилок* (1912 Верх 237) “держак у вилах” та “купка, копичка сіна” (2003 УГР 675) чи “купа сіна, взята на вила” (2005 СГГ 108); *наралок* (1987 Корз 169) “залізний наконечник рала, частина плужка для обгортання картоплі” (*рало* “вид землеробського знаряддя для розпушування зораної землі”); *назубок* (СУМ V 93) “напилок, яким випилюють зубці, роблять насічку, зазублини і т. ін.”.

Одиничними прикладами представлені найменування *риболовецьких* приладь: *накісток* (Гр II 493) “пір’їнка в поплавку” та *виробничих*: *наглинок* (1931 ВТ 51) “спеціальний пристрій у керамічному виробництві”; *натрубок* (1931 ГТ 1122) “кільце”, а також *будівельні* назви: *начілок* (1886 Ж 500) “фронтон”; *надвірок* (ЛексФр 130) “завіс на дверях”.

Конфікс по-...-ок. Розгалуженою в семантичному плані є група іменників з формантом *по-...-ок* із предметною семантикою. З другої половини XVI століття фіксуються назви предметів господарського призначення, які мають розташовуватися біля того, що названо твірною основою, а саме: *посторонокъ* (1575 АрхЮЗР 1/І 55) “міцний ремінь або мотузок, що

з'єднує в упряжці шлею чи хомут з орчиком”, *пошторонок* (2000 ГГ 326) “посторонок шлеї”; *поножокъ* (1627 БерЛекс 85) “наголінник, частина до-спіхів, якими покривалися ноги нижче колін”; *поденок* (1886 Ж 675; 2000 СЗГ II 61) “підстилка під стіг чи оборіг, щоб снопи або сіно не гнили від землі” від *дно*; *подолок* (Гр III 244) “нижня частина запаски, даху, снопа від первесла вниз” (*дол* “низ”), “передній плат; жінки, що його вживали – но-сили деякі речі, як у сумці” (2004 Бевка 104); *поколодок* (2000 СЗГ II 65) “пастка для лову мишей або її частина” від *колодка* (2000 СЗГ I 236-237) “саморобна пастка для лову мишей”.

Збірні найменування трапляються ще в XIV столітті, проте надалі цей тип іменників поширення не набув. Наприклад: *пожытками* (1322 Ар-хЮЗР I/VI 2-3) “майно, нажите добро (збіжжя)”; *поплатки* (1408 ССУМ II 195) “грошова данина, грошовий податок” (*платъ* “частина, платня”); *по-літок* (2000 СЗГ II 66) “усе, посіяне й посаджене в городі; частина поля; спеціально не оброблюване цього року поле; худоба” та “урожай, збір” (2004 Матіїв 40) або “літній урожай” (2005 СГГ 148).

Матеріально-речовинні назви функціонують у сучасній мові, а саме: *поярок* (СУМ VII 494) “шерсть від першої стрижки молоді вівці, наро-дженої весною” (*по ярі* “після весни”), *паярок* (2004 Матіїв 50) “вовна, зня-та з вівці”; *покожушок* (2000 СЗГ II 65) “полотно з візерунками; грубе по-лотно з найгіршого гатунку прядива”.

Конфікс *па-...-ок*. Найменування *предметів* з цим афіксом фіксують-ся в новій українській мові: *падворокъ* (1879 Павл 691) “панська приміська садиба”; *паборонок* (1886 Ж 595) “бильця в бороні”; *пальісок* (1912 Верх 243) “пристрій для рибалки” (*ліса* “нитка або шнур на вудилищі, звитий із конського волосся”); *патрубок* (1931 ВТ 63; СУМ VI 98) “коротка трубка, що служить відводом від основної труби”, “сопло міха, втулка” (2002 СУСГ 157); *парінок* (1931 СгГ 22) “гравій” (*ріна* або *рінь* “дрібні камінці, відшліфовані водою”); *пажердок* (1931 ГТ 124) “короткий натрубок на же-рдині”; *паріжок* (1984 О II 41) “парожок, коротка кроква, яку додають до звичайної для розширення даху”; *наклинок* (1984 ДзПА 25; 2000 СЗГ II 22) “клин, за допомогою якого кріпиться коса на кісці”.

Конфікс *над-...-ок*. Перший субстантив із морфемою *над-...-ок*, за на-шими матеріалами, фіксується в XVII столітті: *надгробокъ* (1648 КартТимч) “пам’ятник над могилою або камінь”, *надгробок* (СУМ V 65) “пам’ятник, камінь, плита і т. ін., встановлені на могилі”. Саме в цей час починає форму-ватися й загальне словотвірне значення типу: “*те, що по відношенню до предмета, названого твірною основою, займає у просторі положення згори (над ним)*”. Пізніше виникло ще кілька похідних такого плану, які окремих груп не складають: *надчубокъ* (1879 Павл 509) “капелюх або щось інше, що виконує функцію капелюха” (*чуб* “передня частина волосся або все волосся на голові в людини”); *надтінок* (1886 Ж 496) “тент, натягнутий зверху на палицю або на щось інше для створення затінку”; *надкрилок* (1931 ВТ 51)

“частина крила у вітряку”, “елемент невода” від *крило* “одна із сіток невода, бокове полотнище”; *надколінок* (СУМ V 71) “плоска округла кістка, розміщена спереду нижнього колінця стегна”; *надосник* (1990 ТЛП 61) “дерев’яний брус, укріплений зверху на металевій осі воза”.

Конфікс ви-...-ок. Іменники з *ви-...-ок* – це найменування предметів, які містять деякі ознаки з тих, що притаманні названим мотивувальним словом, наприклад: *вижолобок* (1886 Ж 74) “пристрій для годівлі худоби, неглибокий жолоб” (*жолоб* “те ж, що і ясла”); *виріжок* (1886 Ж 84) “частина чого-небудь, що видається наперед, виступ” від *ріг*; *вибрудок* (1882 ФП 33) “гуща, брудний осадок” (*бруд* “грязь, грязюка”); *вишкварок* (1886 Ж 93) “дуже малий обсмажений шматок сала” (те ж, що і *шкварка*); *вибороздок* (1984 О I 96) “остання скиба під час оранки в розгін” (*борозда* “слід, який лишається на землі після оранки”).

Одиничним прикладом представлене найменування предмета, що є результатом дій, виконаних іншим предметом, який названий твірною основою: *вигніток* (1909 Д 37) “вичавки з винограду, з конопляного сім’я — макуха або щось інше, що побувало під гнітом” (*гніт* “тягар”).

Конфікс від-...-ок. Найменування предметів, які містять у собі деякі ознаки того, що названо вивідною основою, або є частиною того, що називає мотивувальне слово, за нашими даними, фіксуються в новій українській мові і представлені дериватами з морфемою *від-...-ок*. Наприклад: *відгілок* (1928 Елек 76) “те, що відводиться від основної лінії, відгалуження”; *відринвок* (1931 ВТ 60) “відгалуження труби для стоку води” (*ринва* “труба для стоку води”); *одлясок* (1958 Дз 48) “частина лясі біля кітця, яка затримує рибу і не дає їй змоги вийти з кітця” (*ляса* “щит із міцних, очищених від листя очеретин”, *кітець* “загорода із очеретяних ляс для вилову риби”). Відтінок *збірності* в семантиці має десубстантив *віджилок* (1971 И 89) “корисні копалини, які розташовані на віддалі від основної лінії, або невелика жила, що відгалужується від основної”.

Конфікс у-...-ок. Деривати з цією морфемою є найменуваннями таких предметів: *ушулок* (1974 Лис 222) “закопаний у землю стовп у стіні будівлі або огорожі з видовбаним глибоким пазом, у який вставляються дошки, обтесані колоди” (*шула* “стовб в огорожі, у який вставлені дошки”), “перша відрізана від паляниці скибка” (2000 СЗГ II 219); *ушийок* (Гр IV 371) “шкіра на потилиці або перешийок”; *участок* (1984 О I 325) “ділянка землі, відокремлена від інших” (*часть* “частина”); *ускалок* (1984 О II 321) “частина скалки, тріска, якою світили” від *скалка*; *укуньок* (2000 СЗГ II 218) “ковзан”, пор. *кунька* (2000 СЗГ I 268) “ковзан”.

Конфікс з-...-ок. Засвідчено предметні найменування з формантом *з-...-ок*, наприклад: *збанок* (2005 СБГ 152) “особливої форми глечик для свіжого молока, посудина для зберігання води в полі” (*баня* “спеціальна скляна посудина”); *зголовок* (1920 Яв 290) “подушка поверх осі у возі”;

скравок (1900 ДолГов 119) “окраєць хліба”, *злбок* (АУМ II 89) “те саме”, *пор. лоб* (СУМ IV 535) “передня частина чого-небудь”.

Конфікс недо-...-ок. Назви *предметів* (рідко — *тварин*), які мають лише деякі ознаки чи властивості того, що названо *твірною іменниковою основою*, представлені дериватами, які утворилися за допомогою афікса *недо-...-ок*: *недомірок* (СУМ V 295) “те, що не відповідає звичайній мірі, менше за міру”, “риба, менша за середню величину” (Гр II 545); *недошубокъ* (1879 Павл 557) “верхній одяг з низької якості хутра або полушубок”; *недоуздок* (1886 Ж 509) “обротъ — вуздечка без вудил і залізних мундштуків, які вставляють у рот коневі, для прив’язування у хліві”.

Конфікс су-...-ок. Назви *предметів* представлені небагатьма іменниками з формантом *су-...-ок*, наприклад: *суголовок* (Гр IV 225) “частина вуздечки біля вудил — те, що надягається на голову коня”, “потовщена частина дерев’яної осі” (1990 ТЛП 60), “дерев’яний брус, укріплений наглухо зверху на металевій осі воза” (2004 Матіїв 28), *сугловок* (Гр IV 225) “вугол скрині”; *сукрайок* (ЛексФр 231) “те, що прилягає до краю, окраєць”.

Конфікс пере-...-ок. Найменування *предметів домашнього вжитку*, які *неповністю виявляють ознаки чогось, названого мотивувальним іменником*: *перескринок* (1909 Д 211) “шухляда у скрині, відгороджений жолобець на дрібні речі”; *переситок* (ЛексФр 164) “сито із сіткою, у якій не дуже дрібні дрючки”; *перехресток* (1984 ДзПА 63) “поперечна частина хреста або предметів, подібних до хреста”.

Конфікс без-...-ок. Назва *предмету господарського вжитку* — це похідне слово із зазначеним афіксом: *безденок* (1886 Ж 17) “підставка під вулик, у якій не роблять із обох кінців дна”, *бездонок* (1920 Яв 20) “те саме”.

Конфікс через-...ок. В українській мові існує лише один дериват такої структури із лексико-словотвірним значенням “*предмет, який пролягає через щось, назване твірною основою*”: *черезсіделок* (1990 ТЛП 151) “ремін, який тримає упряж на сідлі” (*через сідло*).

Таким чином, у пам’ятках української мови XIV-XXI ст. зафіксовано значну кількість похідних конфіксальних іменників, які є назвами різноманітних предметів, що виникли в певний період часу та використовувалися на певній території України. Як показує зібраний фактичний матеріал, описані деривати, утворені за допомогою сімнадцяти конфіксів з другим компонентом *-ок*, мають характерні особливості структури та семантики.

Список скорочень джерел

- АрхЮЗР Архив Юго-Западной России, издаваемый Временною Комиссиею по разбору древних актов. - К., 1859-1914. - Ч. 1-8.
 АО Акти села Одрехови / [Відп. ред. Л.Л. Гумецька]. - К.: Наукова думка, 1965. — 190 с.
 АУМ Атлас української мови. — К., т.1. — 1984. — 498 с., т.2. — 1988. — 520 с.
 Бат Верхратський І. Говір Батюків / І. Верхратський. — Львів, 1912. — 308 с.
 Бевка Бевка О. Словник-пам’ятник. Діалектний словник села Поляни Марамороського комітату / Олекса Бевка. — Ніредьгаза, 2004. — 178 с.

- БерЛекс Лексикон словенороський Памви Беринди. Надр. з вид. 1627 року фотомеханічним способом / [Підгот. тексту і вступ. стаття В. В. Німчука]. – К., 1961. – 272 с.
- Б-Н Білецький-Носенко П. Словник української мови / П. Білецький-Носенко [Підгот. до вид. В. В. Німчука]. – К., 1966. – 421 с.
- БукГов Матеріали до словника буковинських говірок. – Вип. 1-6. – Чернівці, 1971-1979.
- Вас Василенко В. И. Опыт толкового словаря народной технической терминологии по Полтавской губернии. Отделы I, II, III. Кустарные промыслы, сельское хозяйство и земледелие, народные поговорки и изречения / В. И. Василенко. – Харьков, 1902. – 80 с.
- Верх Верхратський І. Знадоба до пізнання угорсько-руських говорів / І. Верхратський // ЗНТШ – 1899. – Т. 27-30; 1901. – Т. 40,44; 1902. – Т. 45.
- ВТ Шелудько І. М. Практичний словник виробничої термінології / І. М. Шелудько. – Харків, 1931. – 110 с.
- ГГ Гуцульські говірки. Лінгвістичні та етнолінгвістичні дослідження / Відп. ред. Закревська Я. – Львів, 2000. – 364 с.
- ГовЗам Верхратський І. Говір замішанців / І. Верхратський // ЗНТШ – 1894. – Т.3. – С. 153-210.
- Гр Словарь української мови. Зібрала редакція журналу "Киевская старина" / [Упорядкував з дод. власного матеріалу Б. Грінченко]. – Т.1-4. – К., 1907-1909.
- Д Дубровський В. Словник українсько-московський / В. Дубровський. – 5 вид. – К., без року. – 361 с.
- Дз Дзензелівський Й. О. Словник специфічної лексики говірок нижнього Подністров'я / Й. О. Дзензелівський // Лексикографічний бюлетень. – Вип. VI, 1958. – С. 35-55.
- ДзПА Дзензелівський Й.О. Програма для збирання матеріалів до лексичного атласу української мови / Й. О. Дзензелівський. – К., 1984. – 308 с.
- ДМ Ділова мова Волині і Наддніпрянщини XVII ст.: Збірник акт. документів / [Відп. ред. В. В. Німчук]. – К., 1981. – 316 с.
- ДНМ Ділова і народнорозмовна мова XVIII століття / [Підгот. до вид. В. А. Передрієнко]. – К., 1976. – 415 с.
- ДолГов Верхратський І. Про говор долівський / І. Верхратський // ЗНТШ. – Т. 35-36, 1900. – С. 1-127.
- Ж Желеховский Е. Малорусско-німецкий словарь / Е. Желеховский. – Т.1-2. – Львів, 1886. – 1117 с.
- Закр Закревський Н. В. Старосвітський бандуриста. Словарь малороссійскіхъ ідіомовъ / Н. В. Закревський. – М., 1861. – С. 247-628.
- Зел Методичні вказівки з діалектології української мови. Словник східнополіського говору / [Підгот. до вид. А. Зеленько]. – Луганськ, 1990. – 78 с.
- И Украинско-русский словарь / [Под. ред. В. С. Ильина]. – К., 1971. – 1064 с.
- ІвШ Іваницький С. Російсько-український словник / С. Іваницький, І. Шумлянський. – В 2-х томах. – Липськ-Харків, 1925.
- Із Ізюмов О. Українсько-російський словник / О. Ізюмов. – Харків, 1930. – 980 с.
- ІКІС Індекс картотеки словника української мови XVI – першої половини XVII ст. Зберігається в інституті українознавства ім. І. Крип'якевича

- АН України в м. Львові.
- Карт-Тимч Картотека до історичного словника українського языка / [Укл. Є.Тимченко]. - Зберігається в інституті українознавства ім. І. Крип'якевича АН України в м. Львові.
- Корз Корзонюк М. М. Матеріали до словника західноволинських говірок / М. М. Корзонюк // Українська діалектна лексика. – К.: Наукова думка, 1987. – С. 62-267.
- ЛАЗ Дзендзелівський Й. О. Лінгвістичний атлас українських народних говорів Закарпатської області УРСР (лексика) / Й. О. Дзендзелівський. – Ч. 1-2. – Ужгород, 1958-1960.
- Левч Левченко М. Опыт русско-украинского словаря / М. Левченко. – К., 1874. – 190 с.
- ЛексФр Лексика поетичних творів Івана Франка. – Львів, 1990. – 197 с.
- Лис Лисенко П. С. Словник поліських говорів / П. С. Лисенко. – К.: Наукова думка, 1974. – 257 с.
- Ліпкевич Ліпкевич І. Г. Словник рибальської лексики / І. Г. Ліпкевич // Ліпкевич І. Г. Рибальська лексика в українських говірках Нижньої Наддніпряни. – Дис. на здоб. ... канд. філол. наук. – Запоріжжя, 1993. – С. 212-235.
- ЛЛ Полное собрание русских летописей. Т. 1. Лаврентьевская и Суздальская летопись по академическому списку. – М.: Изд-во восточной литературы, 1962. – 581с.
- Матіїв Матіїв М. Д. Методичні поради і матеріали для діалектологічної практики студентів-філологів / М. Д. Матіїв. – Сімферополь: Доля, 2004. – 79 с.
- Мельн Мельничук О. С. Словник специфічної лексики говірки села Писарівки (Кодимського району Одеської області) / О. С. Мельничук // Лексикографічний бюлетень Вип.2. – К., 1952. – С. 67-99.
- О Онишкевич М. Й. Словник бойківських говірок / М. Й. Онишкевич. Ч. 1-2. К., 1984.
- Павл Павловскій А. Грамматика малороссійскаго нарѣчія. Краткій малороссійскій словарь / А. Павловскій. – СПб, 1818. – 114 с.
- ПТ Словник природничої термінології. – К., 1927. – 262 с.
- СБГ Словник буковинських говірок / [За заг. ред. Н. В. Гуйванюк]. – Чернівці: Рута, 2005. – 688 с.
- СГГ Піпаш Ю. О. Матеріали до словника гуцульських говірок (Косівська Поляна і Росішка Рахівського району Закарпатської області) / Ю. О. Піпаш, Б. К. Галас. – Ужгород, 2005. – 266 с.
- СгТ Сабалдир Г. О. Практичний словник сільськогосподарської термінології / Г. О. Сабалдир. - Харків, 1931. – 99 с.
- СЗГ Аркушин Г. Л. Словник західнополіських говірок / Г. Л. Аркушин. У 2-х томах. – Луцьк: Редакційно-видавничий відділ “Вежа” Волинського державного університету ім. Лесі Українки, 2000.
- Сизько Сизько А. Т. Словник діалектної лексики говірок сіл південно-східної Полтавщини / А. Т. Сизько. – Дніпропетровськ, 1990. – 100 с.
- СлЛекс Лексикон латинський Є. Славинецького. Лексикон словено-латинський Є. Славинецького та А. Корецького-Сатановського / [Підгот. до вид. В. В. Німчук]. – К.: Наукова думка, 1973. – 541 с.
- СМН Афанасьєв-Чужбинскій И. Словарь малорускаго нарѣчія / И. Афанасьєв-Чужбинскій. – К., 1855. – 175 с.
- СПГ Ващенко В. С. Словник полтавських говорів / В. С. Ващенко. – Харків,

1960. – Вип. 1. – 107 с.
- ССУМ Словник староукраїнської мови XIV–XV ст. – Т.1-2. – К., 1977-1978. – 630 с., 591 с.
- СУМ Словник української мови. Т.1-11. – К., 1970-1980.
- СУСГ Глуховцева К. Словник українських східнослов'янських говірок / К. Глуховцева, В. Лєснова, І. Ніколаєнко, Т. Терновська, В. Ужченко. – Луганськ, 2002. – 234 с.
- ТЛП Никончук М. В. Транспортна лексика правобережного Полісся в системі східнослов'янських мов / М. В. Никончук, О. М. Никончук. – К., 1990. – 291 с.
- Торг Торгівля на Україні XIV – сер. XVII століття. Волинь і Наддніпрянщина. – К.: Наукова думка, 1990. – 406 с.
- УГР Павлюк М. Українські говори Румунії. Діалектні тексти / М. Павлюк, І. Робчук. – Едмонтон–Львів–Нью-Йорк–Торонто, 2003. – 784 с.
- УмСп Словарь російско-украинский / М. Уманець і А. Спілка. – Т.1-2. – Львів, 1893-1894. – 318 с., 285 с.
- УРС1926 Українсько-російський словник / А. Ніковський. – К., 1926. – 864 с.
- ФП Словник живої народної, письменної і актової мови руських югівщан Російської і Австро-Венгерської Цесарії / Сост. Фортунат Пискунов. – Изд. 2-е испр. и знач. пополн. – К., 1882. – 309 с.
- Яв Яворницький Д. І. Словник української мови / Д. І. Яворницький. – Т. 1. – Катеринослав, 1920. – 412 с.